

ОНОПРІЄНКО

Валентин Іванович —

доктор філософських наук,
професор, завідувач відділу
методології та соціології науки
Центру досліджень науково-
технічного потенціалу та історії
науки ім. Г.М. Доброва
НАН України,
val_onopr@mail.ru

ІСТОРИОГРАФІЯ ЯК ФОРМА САМОСВІДОМОСТІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Рецензія на монографію І. Колесник
«Українська історіографія:
концептуальна історія»

У монографії І.І. Колесник «Українська історіографія: концептуальна історія» К.: Фенікс, 2013 (за ред. В.А. Смоля) проаналізовано, як ускладнювався, збагачувався й оновлювався понятійний апарат української історіографії від доби модерну до наших днів.

Історіографія — це галузь історичної науки, що вивчає процес накопичення історичних знань. На відміну від історичної науки, яка розглядає минуле, оперуючи даними з історичних джерел, реконструюючи та аналізуючи їх, історіографія досліджує саму історичну науку, рефлексивно охоплюючи її методи і засоби. Історіографія як складова частина науки може розвиватися лише в широкому міждисциплінарному просторі. Насамперед ідеться про взаємодію з іншими історичними дисциплінами. Загальна і національна історія дає величезний за обсягом і значущістю матеріал для історіографічного аналізу. Історіографія тісно пов'язана з джерелознавством, оскільки розширення кола джерел, успіхи їх критичного осмислення відображують загальний рівень історичної науки. Процес освоєння привнесених іззовні ідей, принципів і теорій нерозривно поєднується із запозиченням нових або корегуванням значення вже знайомих понять, з їх вбудовуванням у наявну мовну картину світу.

У рецензованій монографії українська історіографія представлена під кутом зору історії понять. Актуальність своєї праці І.І. Колесник бачить у тому, що від початку 1990-х років історична наука в Україні переживає справжню «революцію понять». У сфері соціально-гуманітарних наук розпочалися процеси витіснення й заміни марксистської термінології націоналістичною лексикою, переповненою численними архаїзмами, полонізмами, діалектизмами, законсервованими в сере-

довищі української діаспори. Тому історична наука в сучасній Україні перебуває в складній герменевтичній ситуації (відбору, експлікації, «прояснення» нових ідей-понять, слів-понять, норм-понять та категорій). В епоху глобальних криз відбувається радикальне оновлення мови науки: нові знання продукують нові ідеї-концепти, наповнюють новими смислами відомі поняття; йдуть процеси інтелектуалізації мови, насамперед мови наукового спілкування; спостерігається тенденція до індивідуалізації мови та мовних засобів самопрезентації історика.

Головне завдання, яке поставила перед собою авторка праці, — відтворити концептуальну історію історіографії як теорії та історії історичної науки на українському ґрунті. Поняття «історіографія» пройшло складний шлях від розмовної мови до теоретичного концепту, від практик історичного письма, опису та критики подій до перетворення на спеціальну галузь, рефлексивну дисципліну, самосвідомість науки. Проте й сьогодні концепт «історіографія» потребує ментальних конвенцій, уточнень і роз'яснень.

У монографії доведено, що історіографія становить ядро історичної науки, її рефлексивну складову, форму самосвідомості науки. Проаналізовано, як ускладнювався, доповнювався, удосконалювався лексичний багаж української історіографії від доби модерну до наших днів. Збагачення й оновлення понятійного апарату української історіографії відбувалося за допомогою запозичення та верифікації термінів і понять із суміжних галузей соціогуманітарного знання, як-от наукознавства, культурології, лінгвістики, соціології тощо. Показано, що терміносистема української історіографії формувалася під впливами просвітництва, романтизму, позитивізму, марксизму, філософії та історії науки.

У книзі показано, як поняття постмодернізму змінюють традиційну концепцію історії і задають нове бачення історичних і соціальних процесів. Це відбувається через відмову від лінійного бачення соціальної динаміки і презумпції наявності внутрішньої логіки іс-

торії — у контексті відмови від логоцентризму, а також шляхом артикуляції сьогодення як позбавленого можливості новизни. Розуміння історії як лінійного розгортання подій з минулого в майбутнє, що припускає висновок про одне, «правильне» прочитання події, змінюється в постмодернізмі установкою на інтерпретаційну плюральність наративної історії. Постмодерністське бачення соціальної процесуальності принципово нелінійне. Моделюваний філософією постмодернізму процес здійснення подій підпорядкований термінізму нелінійного типу. Тому історія може мислитися лише у формі словесного дискурсу. Взагалі постмодерністська епістемологія заражена вірусом деструкції і, незважаючи на її популярність і новаційні потенції в гуманітаристиці, до неї корисно застосовувати протиотруту. У книзі широко використовуються поняття постмодернізму — «дискурс», «сюжет», «автор», «постісторія», «текст», «контекст» та ін., але водночас автор робить конструктивний висновок: сучасна історико-понятійна свідомість повинна встановлювати рівновагу між аналізом історичного та лексичного контекстів слова-поняття, порушену свого часу постмодерністськими практиками.

Дуже предметно обговорюються в монографії особливості такої поширеної форми історичного дослідження, як наратив. Наратив знаходиться в ряду понять, актуалізованих «лінгвістичним поворотом» та постмодернізмом (дискурс, текст, контекст і т. ін.), і нині претендує на міждисциплінарний статус у гуманітарних науках (крім історії — у психології, соціології, соціальній антропології). У рамках конструктивістської епістемології наратив виступає як один із основних способів виробництва знання. У сучасному інформаційному суспільстві, де панують медіакомунікації, власником знання виступає не автор відкриття, дослідник, а той, кому дали слово, — «людина біля мікрофона», оповідач, транслятор вторинних відомостей, політично ангажований оратор. Абсолютизація такого обмеженого значення поняття «нاراتив» веде до пріоритету інтерсуб'єктивності перед об'єктивністю: на

місце процедур дослідження і відкриття підставляють процес артикуляції та соціалізації результатів, що в перспективі означає девальвацію реального пізнання взагалі.

Вкажу на головні властивості твору І.І. Колесник (насправді їх багато), які я розцінюю як творчі переваги. Мені вже довелося чути думку, що ця монографія по суті є словником. Про це у «Післяслові» прямо говорить і авторка:

«У книзі свідомо обрано словникову форму викладу, котра порівняно з іншими науковими жанрами (монографія, стаття, критика, рецензія) означає максимальну концентрацію знань, стислу форму подачі матеріалу, специфічну мовно-термінологічну репрезентацію певної галузі знання, наукової дисципліни, науки. Словникова структура доволі зручна, адже вона відкрита для поповнення, оновлення та переробки інформації. Словникова форма викладу означає цілісність, предметну повноту, стислість, лаконічність, демонструє міжпредметні комунікації окремих понять і груп понять. Вона зручна в користуванні, виконує операційні, інформаційно-довідкові та епістемологічні функції. Поняття подаються в лексичному та історичному контекстах. Подана у стислій словниковій формі терміносистема української історіографії дає уявлення про місце й роль історіографії у системі історичної науки, її минуле та сучасний стан як теорії й історії історичної науки».

Однак насправді форма викладу матеріалу монографії зовсім не означає акцентування статичності понятійного базису історіографії. Ця статика знімається і компенсується завдяки запропонованій І.І. Колесник мережевій моделі науки, у цьому випадку історіографії.

Переваги мережевого підходу полягають не лише в кореляції з сучасними концептами «мережева цивілізація», «мережева економіка», «мережевий менеджмент» і т. ін., а й у тому, що такий підхід передбачає об'єднання різноманітних складових, які раніше розглядали ізольовано, автономно, навіть герметично, в єдину структуру взаємопов'язаних елементів, між якими постійно відбувається обмін інфор-

мацією. Мережа постає як принципово новий, саме інформаційний, простір.

Мережева модель науки означає інтеграцію розрізнених елементів (ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств, наукових династій, професійної ідентичності, колективної психології, творчої лабораторії вченого, інновацій, інтерактивних ритуалів) у безшовну мережу взаємопов'язаних елементів, між якими постійно циркулює інформація. Утворення мережі і є новою моделлю вивчення історичної науки. Інноваційність мережевої моделі історичної науки полягає у синтезі соціологічного, антропологічного та мікроісторичного підходів, що формує міждисциплінарно-мережевий простір науки. Мережевий аналіз актуалізує антропологічну складову історіографії, у центрі уваги якої опиняється не «безлюдна», деперсоніфікована історія ідей чи наукових інституцій, а суб'єкт (актор) процесу пізнання, носій ідей і організатор науки, який постає в науковому повсякденні, у коловороті міжособистісних взаємин, що ліплять тіло і душу науки.

Головний концепт мережевої моделі аналізу інтелектуальної історії — інтелектуальне співтовариство. Творче та повсякденне життя інтелектуала передбачає наявність різних угруповань, неформальних об'єднань, таких як професійні клани, земляцтва, гурт однокласників та ін. На мій погляд, *мережева модель історіографії є конкретизацією системного підходу* (який може застосовуватися саме в конкретній версії) і становить важливу перевагу монографії.

Невід'ємною частиною «нової соціальної історії» як історії соціально-культурної є історія ментальностей, яка оформилася в самостійний напрям у 1960-ті роки в європейському гуманітарному знанні в рамках так званого «історико-антропологічного повороту» — інтересу до людини, її уявлень і способу життя. Зміцнення позицій історії ментальностей саме в десятиліття визрівання студентської революції 1968 р. (руху «нових лівих») пов'язане зі спробами переорієнтувати науки про минуле з «історії героїв» (правителів, мислителів, пол-

ководців, дипломатів) на «історію пересічних людей». За допомогою поняття ментальності можна пов'язати високораціоналізовані форми свідомості — науку, філософію, політичну ідеологію, релігію зі світом несвідомих структур, з неусвідомленими культурними кодами, визначаючи тим самим образ цілісного життя людини. Цікава також ідея, згідно з якою ментальні структури одночасно слугують і продукуючою основою, і перешкодою для історичного руху, завдяки чому він і набуває свого неповторного унікального характеру, на відтворення якого і повинна насамперед орієнтуватися історія. Ці ідеї не лише знайшли в книзі адекватне відображення, а й мають перспективне значення для розкриття специфіки української історіографії.

У монографії кризь призму понятійного апарату концептуальної історії розглянуто особливості української культури та її історіографії, і це дуже цікаво:

Кордоцентричність та фемінність як ключові ознаки українського світосприйняття зумовили лінгвоцентризм вітчизняної культури, науки та мистецтва. Вважається, що у структурах наукової свідомості українців функції філософії виконувала література. Раціоналізм поняттєвого мислення в українському дискурсі поступався образності думки, гнучкості мови, художньому сприйняттю реальності. Брак строго абстрактних категорій наукового мовлення пояснюється специфікою семантики розмовної мови українців. Водночас українській науковій культурі притаманна «енергія документальності», котра виявляється в естетизації пошуку джерел, нахилі до джерелознавчих практик, укладанні численних тематичних та авторобібліографій, виданні словників. Такий стан речей імпліцитно засвідчує особливий статус історії понять у межах української наукової культури.

Нарис історії української історіографії у книзі, створений з використанням інструментарію концептуальної історії, збуджує увагу читача і викликає нові думки, а іноді й бажання вступити в діалог з автором.

Новаційний потенціал монографії зосереджено на широкому спектрі теоретико-епістемологічних можливостей. Проте це не абстрактні роздуми і реконструкції, вони доведені до конкретних практик і методів, які так потрібні сучасній історіографії і мають застосовуватися в дослідницькій роботі.

Монографію можна розглядати в одному ряду з такими прикметними явищами історіографічного пошуку в Україні, як щорічні всеукраїнські методологічні семінари, що останніми роками за ініціативою І.І. Колесник проводяться в Інституті історії України НАН України. Ці семінари перетворилися на «неформальні коледжі», в яких відбувається творче спілкування, обмін думками, ідеями, вільне обговорення гострих проблем теорії та історії історичної науки. Вони збирають дослідників не лише з України, а й з Росії, Польщі, Великої Британії та інших країн. Альманах теорії та історії історичної науки «Ейдос» (опубліковано 7 випусків), що виник на основі семінарів, — цінне джерело для обміркування новітніх методологічних проблем історіографії. Рецензована монографія свідчить про широку і добре обґрунтовану дослідницьку програму, яка об'єднує істориків для вирішення нових завдань історичної науки.

Книга написана яскравою, виразною мовою («Справжній учений має свою мову — у сенсі стилю, упізнавання, власного поняттєвого інструментарію, багатства лексичного багажу, відкритості до нового, здатності до експлікації й використання норм-понять, чіткості викладу»). Чудове поліграфічне виконання — формат, шрифт, макет — також приваблює читача. Таку книгу приємно тримати в руках, читання її неможливо замінити електронною версією.